

Somodi Gergő

A metafora mint beszédaktus*

BEVEZETÉS

John R. Searle elméletében a metafora mint beszédaktus a *langue* körébe tartozik, „mert a beszédaktusok adekvát tanulmányozása a *langue* tanulmányozása”. A *langue*-é, mely ebben az esetben mint szabályok által irányított viselkedés egyesíti magában a beszédaktusok végrehajtására vonatkozó ismereteinket és a mondatok (elvieken használattól független) jelentéséről való tudásunkat. Ez utóbbiakra vonatkozó ismereteink már magukba kell hogy foglalják az előbbiekre vonatkozó tudásunkat és fordítva. (SEARLE 1968, 17.)

Donald Davidson szerint a metafora mint beszédaktus¹ még az így értett *langue*-hoz képest is *parole* jelenség, kizárólagosan a nyelvhasználathoz tartozik. Az alábbiakban amellet szeretnék érvelni, hogy ha a metaforát beszédaktusként kezeljük, mindenképpen Davidsonnal kell tartanunk. Searle metaforáról adott elemzése – amint azt látni fogjuk – nem következetes, mert nem tud megszabadulni tradicionálisnak mondható előfeltevésektől.

Első lépésben Searle elméletét tárgyalom, s ehhez az austini beszédaktus-elmélet fogalmait hívom segítségül. Ezek után Davidsontól kölcsönzött érvekkel igyekszem cáfolni a searle-i elképzelést, alátámasztva ezzel állításomat.

LANGUE, BESZÉDAKTUS, METAFORA

„Since you can't get me, get Searle.”

John L. Austin²

Austin mottóban idézett tanácsát érdemes komolyan venni: Searle valóban sokat tett azért, hogy erősebb formára hozza a beszédaktus-elméletet, azáltal, hogy egy általános cselekvésemélet keretein belül fogalmazta újra. Jelen gondolatmenet szempontjából azonban azért is érdemes komolyan venni, mert Austin nem igazán foglalkozott a figuratív nyelvhasználat problémájával. Néhány elszórt megjegyzésen

¹ Itt szeretném megköszönni az Erasmus Kollégium nyelvészeti, nyelvfilozófiai kutatócsoportjának (Zvolenszky Zsófiának, Kálmán Lászlónak, Molnár Ceciliának, Orosz Katának, Bárány Tibornak, Imrényi Andrásnak, Kertész Gergelynek, Tanos Bálintnak), valamint Bezeceky Gábornak és Bánki Dezsőnek, hogy vitáink és beszélgetéseink során számos értékes javaslattal segítségemre voltak.

² Arról, hogy Davidson esetében lehet a metaforáról mint beszédaktusról beszélni, I. REIMER 2001, 154.

² Idézi MARTINICH 2001, 434.

kívül – melyek ráadásul őrzik a saját elmélete által leváltani szándékozott logikai pozitívista tradíció előfeltevéseit³ –, előadásaiban semmi tartalmat nem találunk erről a témáról. Searle ezzel szemben külön tanulmányban foglalkozik a metafora problémájával (SEARLE 1979c). Mielőtt e tanulmány gondolatainak ismertetésébe kezdenék, szeretném egészen röviden bemutatni a beszédaktus-elmélet főbb fogalmait, illetve e fogalmak átalakulását Austintól Searle-ig, mivel ezek tisztázása segít mind Searle állításainak, mind azok kritikájának megértésében.

Miután Austin tisztázta, hogy a performatívum-konstatívum dichotómia segítségével nem tudunk kielégítő módon leírást adni megnyilatkozásainkról mint cselekvésekről, más szempontból vette szemügyre azokat. Elkülönítette egyrészt a *fonetikus aktust*, mint zajok kibocsátását; a *fatikus aktust*, melynek során egy meghatározott nyelv szavait a nyelv által meghatározott szabályok szerint, meghatározott intonációval mondjuk ki; továbbá *rétikus aktusnak* nevezte azt az aktust, melyet úgy valószínűsítünk meg, „hogy a fémát [t.i. a fatikus aktus során kimondott szavakat] vagy összetevőit többé-kevésbé határozott »értelemmel« (sense) s többé-kevésbé határozott »jelöllettel« (reference) (melyek együttesen egyenértékűek a »jelentéssel«) használjuk” (AUSTIN 1990, 100; vö. 103). Ezt a három aspektust foglalja össze az, amit Austin lokúciós aktusnak nevez, vagyis mindez „valami mondásának” a cselekedete. Valami mondásakor elvégzett cselekedet az illokúciós aktus, mint például a kérés, kérdés, ígéret, parancs. Austin leszögezi: egy „lokúciós aktus végrehajtása *eo ipso* egy illokúciós aktus végrehajtása is” (AUSTIN 1990, 106).

Az austini elmélet Searle által kifejtett kritikájának bemutatásához érdemes annak fogalmait egy Wittgensteintől kölcsönzött példán illusztrálni. Képzeljünk el egy nyelvet, melynek az lenne a feladata, hogy *A* építőmester megértesse magát *B* segédrel, „*A* építményt emel építőkövekből; ehhez kockák, oszlopok, lapok és gerendák állnak rendelkezésére” (WITTGENSTEIN 1998, 18). Nyelvük ennek megfelelően „kocka”, „oszlop”, „gerenda”, „lap” szavakból, és csak ezekből áll. Ez *A* és *B* teljes nyelve, a szavak nélkülöznek minden kétértelműséget, egyetlen szó szerinti jelentésük van, egyetlen értelemmel, és egyetlen jelöllettel rendelkeznek. Amikor *A* azt mondja: „Lap!”, akkor ezzel kiad egy meghatározott frekvenciájú zajt, valamint kimondja a nyelv szabályainak, intonációjának megfelelően a „lap” szót, továbbá meghatározott értelemmel és jelöllettel, azaz jelentéssel teszi ezt. Egészen röviden: végrehajtott egy lokúciós aktust. Ugyanakkor a lokúciós tartalom a felszólítás erejével bír, illokúciós ereje a felszólítás, így ez az illokúciós aktus; *A* kért egy lapot, megnyilatkozásának tulajdonképpeni jelentése ez. Elkülöníthetjük tehát valaminek meghatározott jelentéssel történő kimondását (lokúció), és meghatározott erővel történő kimondását (illokúció). A „lap” szó ugyanis – jelölletével és értelmével, vagyis jelentésével –, még ebben a szegényes nyelvben is számos más illokúciós erőhöz, például kérdéshez, ígérethez, parancshoz, kéréshez is tartozhat.

³ „Másképpen a performatívumaink mint *megnyilatkozások* másfajta **kórokat is örökölnék**, melyek minden megnyilatkozást **megmételveznek**. [...] Olyasmikre gondolok, hogy egy performatív megnyilatkozás *sajátos módon* lesz **üres** vagy érvénytelen, ha például egy színész mondja ki a színpadon, ha versben jelenik meg, vagy ha magunkban motyogjuk el. [...] Ilyen esetekben a nyelvet, érthető módon, egyfajta komolytalansággal használják, mint ami **elősködik** a normális használaton – oly módon, ami már kimeríti a nyelv **kilügozásának** fogalmát. Mindezekről most eltekintünk. [...] A nyelvnek vannak „komolytalan” **parazita** használati is, amelyek kissé eltérnek a valóban normális használattól. Felfüggeszthetők a referencia normális feltételei, szóba sem kerül semmilyen standard perlokúciós aktus elvégzése, vagy egy másik ember meggyőzése, ahogy például Walt Whitman sem akarja a szabadság sását szárnnyalásra buzdítani.” AUSTIN 1990, 45. és 110. (Kurziválás az eredetiben. Kiemelés tőlem. – S. G.)

Képzeljünk most el egy olyan szituációt, amikor *B* gondolataiban elmerülve néz valamit, vagy éppen valami saját természetű elintéznivalója közben hallja meg *A* felszólítását, és mivel tevékenységét félbe kell szakítania, dühös lesz, vagy esetleg első reakcióként meglepődik, összeressen. Ez a *hatás* *A* megnyilatkozásának következménye, valami kimondása *révén* elvégzett cselekvés, ezt nevezi Austin perlokúciónak. Fontos jellemzője, hogy nem tehető explicitté egy performatív formula segítségével. Nem mondunk olyasmit, hogy „Megleplek, hogy...”, annak érdekében, hogy meglepjünk valakit. Mondunk ellenben olyat, hogy „Megígérem, hogy...”, és ezzel valóban ígéretet teszünk. Persze csak egy olyan nyelvben tehetjük meg mindezt, ahol rendelkezésünkre állnak ilyen performatív formulák. Az építőmesterek fentebb bemutatott nyelvében nincsenek ilyen elemek. Érdekes további jellemzője a perlokúciónak, hogy nagymértékben a hallgatótól függ. Hogy valaki meglepődik-e azon, amit hall, inkább rajta, a megnyilatkozás befogadóján múlik, mint azon a szándékon, hogy a megnyilatkozó meg akarja-e lepni őt. Ez a hatás nem abban a mértékben garantált pusztán a megnyilatkozás által, mint az ígéret vagy más illokúciós aktusok. (LYCAN 1999, 182.)

Searle két ellenérvet hoz fel az austini lokúció-illokúció elhatárolás ellen. Egyrészt azt, hogy vannak olyan esetek, amikor nem tudjuk elkülöníteni valaminek meghatározott jelentéssel történő kimondását a meghatározott erővel történő kimondásától. Például amikor a következőképpen teszünk ígéretet: „Ígérem, hogy odaviszem neked a lapot.” Ebben az esetben a lokúció szintjén is megjelenik az, ami az illokúcióhoz tartozik. Másrészt pedig, a *rétikus aktussal* kapcsolatban, melyet Austin a lokúciós aktus részének tekint, Searle azt igyekszik megmutatni, hogy nem lehet másképpen számot adni róla, csak illokúciós igék használatával. (SEARLE 1968, 410., vö. 413.) Nem létezhet „erősemleges (force-neutral)”, vagyis illokúciós erő nélküli mondat (SEARLE 1968, 412); a lokúció austini kategóriája és annak leírása pedig ezt sugallja. Searle ezért nem ért egyet azzal, hogy külön konvenciók irányítják a lokúcióhoz tartozó mondatjelentéseket és az illokúcióhoz tartozó megnyilatkozás-jelentéseket. Minden mondat jelentésében benne van, hogy milyen beszédaktus végrehajtására lehet felhasználni azt. Ahogy minden beszédaktus számára is adott legalább egy mondat, melynek kimondása – egy adott kontextusban – annak jelentésénél fogva a szóban forgó beszédaktus végrehajtásának számít (SEARLE 1969, 17; SEARLE 1968, 418). Ezért lesz a beszédaktusok tanulmányozása a *langue* tanulmányozása. A lokúció és az illokúció fogalmak austini leírása csak az olyan primitívnek nevezhető nyelvjátékok esetében működőképes – vagy még ott sem, – mint *A* és *B* fentebb bemutatott nyelve, mert úgy tűnik, abban lehetséges „erő-semleges” mondat. Mivel a perlokúciós aktusokról nem lehet azt állítani, hogy ugyanezen konvenciók irányítanák őket, ezért azok nem lehetnek ugyanabban a mértékben garantáltak a megnyilatkozás által, mint az illokúciós aktusok. (SEARLE 1979a, 2.; vö. FARKAS–KELEMEN 2002, 182.)

Searle tovább erősíti érvelését azzal, hogy bevezeti a Kifejezhetőség Elvét. Eszerint mindent, amit valamin érteni lehet, ki is lehet mondani. Searle ezt a nyelvvel kapcsolatos analitikus igazságnak tartja.⁴ A „Lap!” kijelentésen azt érti *A*, hogy „Kérlek, hozz egy lapot!” Ennek megfelelően, ha a két építő nyelve nem csak a fentebb említett elemekből állna, akkor ezt egészen pontosan ki is fejezhetnék. Searle állítása szerint azonban nincs elvi akadálya annak, hogy kibővítsék a nyelvüket, vagy egy olyan nyelven szólaljanak meg, melyet mind a ketten ismernek; annak

⁴ „I take it to be an analytic truth about language that whatever can be meant can be said.” SEARLE 1969, 17.; vö. „Whatever can be meant can be said. I call this the Principle of Expressibility.” SEARLE 1968, 415.

érdekében, hogy ki is mondják pontosan, mi az, amit megnyilatkozásukon értenek. (SEARLE 1968, 415.; vö. SEARLE 1969, 19.) Tehát még *A* és *B* primitívnek nevezhető nyelvjátékában sem beszélhetünk „erő-semleges” mondatokról, pusztán arról van szó, hogy az ő nyelvükben nincsenek illokúciós erő indikátorok. Mindezek tekintetbevételével – a lokúció-illokúció fogalompárt az illokúciós erő-propozicionális tartalom fogalompárra cserélve – sokkal jobban lehet modellezni azt a különbséget, amely a mondatok jelentése és a beszélő szándékolt jelentése között van. A perlokúciós aktus fogalmát mindezek a megfontolások – amint azt fentebb láthattuk – nem érintik. Az megőrzi nem konvencionális jellegét, a beszédaktusok egyetlen pragmatikai aspektusaként megmaradva, hiszen ha a mondatjelentés és az illokúciós erő ilyen szorosan összefügg egymással (tulajdonképpen az őket irányító konvenciók vannak nagyon közeli kapcsolatban), akkor mindkettő a szemantika részét képezi, persze annak egy nagyon speciális értelemében.

Megnyilatkozásaink többségében egy adott propozíció a konvencionálisan hozzá tartozó illokúciós erővel jelenik meg. Mikor azt mondom valakinek: „Ott jön az a kutya”, akkor ezzel adott kontextusban leírhatom azt, hogy közeledik felénk egy kutya; feltehetően az, amelyikről valamikor korábban megemlítettem, hogy hazáig kergetett, megharapott, leszedett a bicikliről stb. Ekkor azt értem kimondott szavaimon, amit azok szó szerint jelentenek. Azonban ha ezt a mondatot akkor mondom ki, amikor egyetlen kutya sem látható a környezetünkben, ellenben egy közös ismerősünk közeledik, akkor metaforikusan kell azt érteni; ebben az esetben más kommunikálok, mint kimondott szavaim szó szerinti jelentése; például azt, hogy: „Ott jön az az alávaló”; vagy esetleg azt, hogy: „Ott jön az a talpnyaló” stb.

Searle ennek megfelelően a metaforát azon nyelvi jelenségek speciális esetének tartja, melyekben a mondatjelentés eltér a megnyilatkozás-jelentéstől, azaz más értünk megnyilatkozásunkon, mint amit a kimondott szavaink szó szerint jelentenek. A metafora mellett ilyen nyelvi jelenség még az indirekt beszédaktus is.⁵ Célszerű tehát először néhány pillantást vetnünk ez utóbbira, majd megvizsgálni a metaforikus megnyilatkozást.

Az indirekt beszédaktus esetében két illokúciós aktussal van dolgunk. Amikor azt kérdezzük valakitől: „Ide tudnád adni a sót?”, azzal rendszerint azt kérjük, hogy adja ide a sót, másképpen: megnyilatkozásunk jelentése az, hogy adja ide az illető a sót (nem pedig az ezt lehetővé tevő képességére vagyunk kíváncsiak).

Vagyis elsődlegesen a kérés illokúciós aktusát hajtjuk végre és értjük meg, de nem direkt módon, hanem egy másik, másodlagos illokúciós aktus végrehajtásán – jelen esetben egy eldöntendő kérdés kimondásán – keresztül. Searle kérdése az, hogyan lehetséges a beszélő számára, hogy így járjon el, a hallgató számára pedig, hogy így értesse meg a megnyilatkozást? Milyen szabályok irányítják ezeket a folyamatokat? Válasza az, hogy ezek a szabályok a beszédaktusok használati sza-

⁵ Angol nyelven ezt a következő fordulattal írják le: a *speaker who speaks metaphorically says one thing in order to mean something else or something more*. A *mean* szó jelentheti ebben az összefüggésben azt is, hogy 'kommunikál', illetve azt is, hogy 'közvetít' vagy 'ért'. Searle szerint a különbség a metafora és indirekt beszédaktus között éppen az lesz, hogy a metaforikus megnyilatkozásban teljesen másról van szó, míg az indirekt beszédaktusban csak valami többről, mint kimondott szavak szó szerinti jelentése. Lásd lentebb, valamint SEARLE 1979c, 76–77., 113.

bályaihoz kapcsolódnak.⁶ Az elsődleges illokúció akkor kapcsolódhat egy másodlagos illokúcióhoz, ha ez utóbbi az elsődleges illokúciós aktus valamely használati szabályával áll kapcsolatban. Jelen példánk esetében a releváns szabály, illetve szabálytípus az *előkészületi szabály*. Egy kérés előkészületi szabályában benne kell legyen, hogy az, akit megkérünk, rendelkezik azokkal a képességekkel, melyek a kérésben foglaltak végrehajtásához szükségesek (SEARLE 1979b, 45). A másodlagos, szó szerinti illokúciós aktus (I. „ide tudnád adni...”) éppen erre kérdez rá. Ezáltal tudja végrehajtani a kérést a beszélő egy kérdéssel, legalábbis részben, szükséges ugyanis még némi háttérfeltétel megléte, valamint a társalgási együttműködés alapelveinek betartása (GRICE 1989, 26). Ezért mondhatjuk, hogy az elsődleges illokúció valamilyen módon magában foglalja a másodlagos illokúciót, többet kommunikálunk, mint amennyit szavaink szó szerinti jelentésével mondunk.

Ha a metafora az indirekt beszédaktushoz hasonlóan működik, vagyis a kimondott szavakon mást értünk, mint amit ezek szó szerint jelentenek, célszerű ebben az esetben is megkeresni, mi a mondatjelentés, illetve az attól eltérő megnyilatkozás-jelentés. Továbbá érdemes megvizsgálni, mi a viszony e két jelentés között. Hogy a mondatjelentés micsoda, az meglehetősen egyértelmű. Tegyük fel, hogy Szókratész Diotimát dicsőítve az agorán a következőt mondta:

(1) Diotima egy bába.⁷

Szavainak szó szerinti jelentése kétségtelenül semmi más nem volt, mint hogy Diotima egy bába. Tegyük fel azt is, hogy Szókratész közönsége tudatában volt annak, hogy Diotima nem bába, és annak is, hogy Szókratész is tudta ezt; vagyis felismerték, hogy Szókratész metaforikusan beszélt. Akkor azonban mit érthetett a kijelentésén? Searle szerint a megnyilatkozás-jelentés a metafora esetében nem más, mint a metafora parafrázisának, illetve parafrázis-mondatának jelentése. Jelen esetben ez megközelítőleg a következő:

(2) Diotima segít a fiatal férfiakkal, hogy kifejtsék filozófiai nézeteiket a Jó ideájáról.

Searle két érveléssel indokolja ezen állítását. Elismeri ugyan, hogy a parafrázist az esetek többségében inadekvátnak érezzük, úgy tűnik, mintha valami hiányozna belőle, ami az eredeti megnyilatkozásban megvan. Másrészt, állítása szerint, megközelítőleg mégis a parafrázis-mondat jelentésének kell lennie a metafora többlet-jelentésének, mert a metaforikus állítás akkor és csak akkor igaz, ha parafrázisa igaz. Második érve szerint pedig nem kell siránkoznunk azon, hogy a parafrázisaink szegényesek, mert a parafrázis szimmetrikus reláció. Ha a metafora parafrázisa szegényes, akkor a metafora is szegényes parafrázisa parafrázisának (SEARLE 1979c, 82–83).

Searle itt is, mint az indirekt beszédaktusok esetében, azíránt érdeklődik, milyen szabályok kötik össze a két eltérő jelentést kifejező mondatot. Formálisan ezt a következőképpen írja le: Milyen szabályok teszik lehetővé, hogy 'S P' vagy 'S egy P' mondatjelentés, 'S R' vagy 'S egy R' megnyilatkozás-jelentéssel társuljon. A kérdés

⁶ A beszédaktusok használati szabályairól I. SEARLE 1969, 54–79; FARKAS–KELEMEN 2002, 187–195.

⁷ A példát Elisabeth Camptól kölcsönöztem. L. CAMP 2006, 20.

tehát az, hogy *S*, *P* és *R* milyen viszonyban állnak egymással, milyen szabályok kötik össze ezeket az elemeket.

Searle szerint ezek a következők:

- A) „Ha a megnyilatkozás szó szerint véve hibás, nem megfelelő, keress, egy a mondatjelentéstől különböző megnyilatkozás-jelentést.” (SEARLE 1979c, 105.)
- B) „Amikor 'S egy *P*'-t hallva *R*-t kell keresni, nézz utána, milyen módokon lehet *S* olyan, mint *P*, és keresd *P* kiemelkedő, jól ismert és jól elkülönülő tulajdonságait.” (Uo.)⁸
- C) „Térj vissza *S*-hez, és nézd meg, hogy az *R* értékre megtalált tulajdonságok közül melyik illik rá.” (Uo.)

Az *R* értékre azonban nagyon sok esetben nem egyetlen tulajdonságot találhatunk. Searle az alapján, hogy egy adott metafora esetében hány ilyen tulajdonság lehetséges, két fajtáját különbözteti meg a metaforának. Ahol *R* értékre egy tulajdonságot találhatunk, ott *egyszerű metaforáról* beszél, ahol egynél több ilyen tulajdonságot találhatunk, ott *nyitott metaforáról* beszél. Ezenkívül említést tesz még a halott metaforákról is. Ezekben *P* közvetítése nélkül is *R* tulajdonságot idézi fel az adott megnyilatkozás.

A PARAFRÁZIS TERMÉSZETE

A fentiekben azt láthattuk, hogy Searle a metaforában jelentkező többletet propozicionális természetűnek tartja. Ami a metaforát a szó szerinti kifejezésektől elkülöníti – hasonlóan az indirekt beszédaktushoz –, az a propozicionális tartalom kifejezésének módja. Emellett két fő érve van: (1) az az alapvető intuíció, hogy a metaforában egy valamit mondunk, és más valamit kommunikálunk; továbbá az, hogy (2) a metafora megnyilatkozás-jelentése (amit a metaforikus megnyilatkozáson értünk) a metafora – fentebbi szabályok alapján megkonstruált – parafrázis-mondatának jelentése. A továbbiakban az e két állítással kapcsolatban jelentkező nehézségekre szeretnék kitérni.

A legproblematisabb pont éppen a parafrázis-mondat jelentésének azonosítása a megnyilatkozás-jelentéssel. Searle nemcsak azt ismeri el, hogy a parafrázis sok esetben inadekvát, hanem azt is, hogy számos esetben nem tudunk létrehozni olyan mondatokat, melyek szó szerint azt fejeznék ki, amit a metafora kifejez. Ezt az egyes nyelvek tökéletlenségére vezeti vissza (SEARLE 1979c, 114). A Kifejezhetőség Elvének megfelelően ugyanis bármi legyen is az, amit kommunikálni szeretnénk a metaforikus megnyilatkozással, azt ki tudjuk fejezni szó szerinti jelentésű mondatokkal is, és ha ez ténylegesen nem végrehajtható, nincs elvi akadálya annak, hogy olyan nyelvi eszközöket hozzunk létre, melyek segítségével ezt meg tudjuk tenni (SEARLE 1979c, 114; vö. SEARLE 1969, 19). Vagyis találhatunk vagy ki tudunk találni olyan kifejezéseket, amelyek pontosan kifejezik a szándékolt *R* metaforikus jelentést. De – pontosan ezért – az más kérdés, hogy egy adott nyelvben éppen megvannak-e a megfelelő eszközök *R* kifejezéséhez (SEARLE 1979c, 114). Ezért állítja – a metaforák parafrázisátlanságának tételezése mellett –, hogy a parafrázisban mégis reprodukálhatjuk a metaforikus megnyilatkozás igazságfeltételeit, vagyis

⁸ A megnyilatkozás-jelentés kialakulására Searle nyolc elvet különít el (SEARLE 1979c, 107–112). Ezekből függetlenül cikkének fő gondolatmenetében fogalmazza meg ezt az elvet.

hogy a metafora akkor és csak akkor igaz, ha a neki megfelelő parafrázis-mondat igaz. (SEARLE 1979c, 116).

Ezzel Searle tulajdonképpen egy szofisztikált helyettesítéseméletet fejt ki.⁹ Ezen elmélet szerint a metaforát, illetve a metaforikus megnyilatkozást mindig le tudjuk cserélni szó szerinti megnyilatkozásra, az előbbi az utóbbi helyett áll. Ez az elképzelés azonban elég könnyen cáfolható, és ezt Searle is nagyon jól látja (SEARLE 1979c, 82); hiszen elegendő egy olyan metaforát találni, ahol lehetetlen szó szerint kifejezni a metaforikus tartalmat. Searle ezt a problémát a Kifejezhetőség Elvére való hivatkozással próbálja megoldani, impliciten a jövőbeli tökéletes nyelvre utalva. A jövőre hivatkozás azonban nem lehet megfelelő érv, mert üres bármilyen olyan állítás, mely szerint valami így és így van, és ezt a jövő fogja majd igazolni, ugyanis majdnem bármivel kapcsolatban meg lehet ezt fogalmazni.

Továbbá nem világos, hogyan alkalmazható a Kifejezhetőség Elve a metafora esetére. Ugyanis Searle elsősorban csak azzal érvelt azon állítása mellett, mely szerint bármit, amit valamin érteni lehet, ki is lehet fejezni, hogy az illokúciós erő indikátorok – elvben legalábbis – explicitté tehetőek (vö. SEARLE 1969, 68). Ezt láthattuk az építőmesterek nyelvének példáján. Az 'ért' (mean) szót ezzel nagyon erősen az illokúcióhoz kötötte¹⁰; és míg az indirekt beszédaktusok esetében az illokúcióra való hivatkozással meg tudja magyarázni, hogy ebben az esetben hogyan érthetünk megnyilatkozásunkon mást, illetve többet, mint kimondott szavaink szó szerinti jelentése, metaforáról írt esszéjében látványosan kerül az illokúció kifejezést.

Az illokúcióra való hivatkozás helyett vezeti be a metafora megnyilatkozás-jelentésének azonosítására azt a kritériumot, mely szerint a metaforikus megnyilatkozás akkor és csak akkori igaz, ha a neki megfelelő parafrázis-mondat igaz. Azonban ha ezt állítjuk, akkor vagy kétféle értelemben használtuk az *igaz* szót, vagy nincs értelme annak, amit mondunk. Attól, hogy szó szerint igaz, hogy Diotima segít a fiatal férfiaknak, hogy kidolgozzák filozófiai nézetüket a Jó ideájáról, Diotima nem válik szó szerint bábává. A baba predikátum alkalmazási kritériumai között ezt a tulajdonságot nem fogjuk megtalálni. Másképpen: csak ennek okán nem állítható szó szerint igaz módon Diotimáról, hogy baba lenne. Ahogy Richárd sem lesz szó szerint gorilla (ezt jelentené ugyanis, hogy igaz módon állítjuk róla a „gorillaságot”), csak azért, mert veszélyes és hajlamos az erőszakra¹¹, és Kovács sem lesz disznó, csak azért, mert szó szerint mocskos. Ahhoz, hogy Searle érve értelmes legyen, az igaz fogalmának metaforára alkalmazott külön definícióját kellene megadnia.¹² Ezt viszont nem teszi meg. E nélkül azonban – Davidsonnal szólva – azt kell mondanunk: „Ha egy metaforikusan használt mondat igaz vagy hamis e szavak szokásos értelmében, akkor világos, hogy általában hamis” (DAVIDSON 1978, 41).

Ami azonban számít, az nem a tényleges hamisság, hanem az, hogy a mondatot hamisnak tartásuk. Ennek magyarázatához térjünk vissza ismét Szókratész példájához. Tegyük fel, hogy mikor a Diotimát dicsőítő beszéd elhangzott, volt Athénban egy rendelet, mely szerint minden bábának fővesztés terhe mellett regisztrálnia kell magát a népgyűlésen annak érdekében, hogy minden újszülöttet is regisztráljanak. Egy

⁹ Az elméletről bővebben I. BLACK 1990.

¹⁰ Lásd fentebb az építőmesterek nyelvéről szóló részt.

¹¹ Ez Searle példája. SEARLE 1979c, 89.

¹² Valójában nem csak a definíciót kellene kidolgoznia, hanem egy teljesen új elméletet is, amelyben megmagyarázza, hogyan használhatók a logikai konnektívumok (mint amilyen az *akkor és csak akkor* kifejezés) egy ilyen elméletben, és hogyan kapcsolhatóak össze segítségükkel metaforikusan igaz és szó szerint igaz mondatok.

hivatalnok, mikor meghallja, hogy Szókratész említést tesz egy Diotima nevű bábáról, teljesen jogosan kérdezheti, hogy miért nem regisztrálta magát. Sőt, akár bizonyítéként is használhatná Szókratész szavait egy Diotima elleni perben (CAMP 2006, 20). Vagyis ha metaforaként azonosítunk egy mondatot, akkor azt az esetek többségében hamisnak kell tartanunk (DAVIDSON 1978, 42), vagy másképpen: többnyire – egyebek közt – a hamisnak tartás által azonosítunk egy megnyilatkozást metaforaként. A hivatalnok nem ismerte fel metaforaként Szókratész megnyilatkozását.

A parafrázissal kapcsolatban azonban van egy másik probléma is. Annak ellenére, hogy Searle nagyon erős érveket fogalmaz meg más elméletekkel – többek között Max Black interakció-elméletével – szemben, sok helyen rávilágítva azok fogalomhasználatának pontatlanságára, a parafrázis fogalmával kapcsolatban azonban nem eléggé – mondhatni egyáltalán nem – alapos. Az ugyanis, amit Searle parafrázisnak nevez, a szó szigorú értelmében véve nem is parafrázis. Miközben mind Black interakció elméletét, mind a metafora hasonlat elméletét a megnyilatkozás-jelentés, valamint a mondatjelentés saját maga által megfogalmazott elméleti keretében próbálja újraértékelni, ötvözni azok megállapításainak előnyeit (SEARLE 1979c, 106), a parafrázis fogalmának beillesztése az „egy dolgot mondunk, és egy másik dolgot kommunikálunk” sémájába nem történik meg. Így joggal állítható, hogyha szigorúan vesszük a parafrázis szót, akkor a parafrázis pusztán arról tud számot adni, amit mondtak, ami elhangzott (what was said), arról nem, amit a kimondott szavak jelentése mellett kommunikáltak, azokon értettek (what was meant).¹³ (DAVIDSON 1978, 32.)

Ebből következően a parafrázis-mondatok nem parafrázisok. Nem helytálló azt állítani – ahogy arra Black esetében Davidson rámutat –, hogy adott az inadekvát parafrázis és még ezenfelül valamilyen további szemantikai többlettartalom, amelyet nem tudunk kifejezni. Mi szól inkább amellett, hogy a metafora parafrázisálható, annak ellenére, hogy a parafrázisunk nem lehet tökéletes – mintsem inkább amellett, hogy a parafrázis nem megfelelő eszköz a metaforában jelentkező többlet megragadására? Semmi. Sőt, ha igazán előfeltevés-mentesen szeretnénk beszélni a metaforáról, azt kell mondanunk, hogy semmi okunk további felszínre hozható szemantikai többlettartalomra következtetni. Ehelyett azt kell elismernünk, hogy a parafrázis nem megfelelő eszköz a metaforában lévő többlet megragadására. Ugyanis nem azt fejezi ki másképpen, ami a metaforában elhangzott, megadva ezzel annak jelentését. A parafrázis mondatok inkább arra tett kísérletek, hogy előhívjuk a metafora által kiprovakált gondolatokat.

De még ha megengedjük is, hogy a metafora úgynevezett parafrázisa legyen az a kommunikált tartalom, amelyet a szavak kimondása révén közvetítünk, magyarázatunk akkor sem működhet hibátlanul. Ugyanis efféle parafrázis mondatok a hasonlat esetében is rendelkezésünkre állhatnak. Tegyük fel, hogy Szókratész nem azt mondta beszédében, hogy „Diotima egy bába”, hanem azt, hogy

(3) Diotima olyan, mint egy bába.

Ebben az esetben ugyanúgy rendelkezésünkre áll a (2) mondat, hiszen Szókratész feltételezhetően az abban szereplő hasonló vonásra szeretne volna felhívni a figyelmünket. Mégsem feltételezi senki, hogy ez lenne az, amit Szókratész szavai szó

¹³ Úgy vélem, különbség van a *paraphrase* angol szó jelentése és meghatározása, valamint a parafrázis szó *Idegen szavak és kifejezések szótárában* található meghatározása és jelentése között. A kérdés azonban még további vizsgálatot igényel.

szerinti jelentése mellett kommunikált, szó szerinti kifejezésén értett. A hasonlat esetében nem plauzibilis azt állítani, hogy egy dolgot mondunk, és egy másik dolgot értünk a kimondott mondaton. Mert a hasonlat semmi másról nem szól, mint hogy két dolog hasonlít egymásra.

KONKLÚZIÓ

Searle-i terminológiára lefordítva a fentieket: a hasonlatban nincs két illokúciós erő, eltérően attól, amit az indirekt beszédaktus esetében láthattunk. A két mondatot más kapcsolat kell, hogy összekösse. A hasonlat önmagában nem garantálja, hogy a hasonlóságot megtalálják a hallgatók, hiszen a hasonlat csupán annyit mond, hogy két dolog hasonlít egymásra, ám azt, hogy milyen tekintetben, nem adja meg. Mivel a perlokúciós hatásról láthattuk korábban, hogy az nem abban a mértékben garantált pusztán a megnyilatkozás által, mint az illokúció megértése, talán a perlokúcióval kellene kapcsolatba hoznunk a megtalált hasonlóságot megfogalmazó parafrázis mondatot.

Láthattuk, hogy amit Searle parafrázisként rekonstruál, az nem alkalmas annak megragadására, amit a metaforikus megnyilatkozáson értünk. A metafora esetében tehát nem beszélhetünk két illokúciós erőről akkor, ha az egyiknek mindenképpen az úgynevezett parafrázis mondathoz kell kapcsolódnia. Továbbá a metaforában említett dolgok hasonló vonásairól a metafora nem ad semmilyen információt. Sőt, még az sem garantált pusztán a megnyilatkozás végrehajtása révén, hogy azt metaforaként értik meg, ahogy az athéni hivatalnok példáján is láthattuk. Ennek alapján úgy vélem, ha a metaforáról a beszédaktus-elmélet keretein belül akarunk számot adni, mindenképpen a perlokúciós aktust, illetve a perlokúciós hatást kell vizsgálnunk. Mivel a perlokúcióról fentebb láthattuk, hogy a pragmatikához, vagyis a nyelvhasználatához (*parole*) tartozik, ezért a metafora kizárólag a használat teréhez tartozik.

Vajon az, hogy a metafora megnyilatkozás-jelentése nem lehet azonos az úgynevezett parafrázis mondat jelentésével, azt is jelenti, hogy téves az az intuíciónk, mely szerint a metaforikus kifejezésen mást értünk, mint amit szavaink szó szerint jelentenek? Davidson tétele, mely szerint a metafora semmi mást nem jelent, mint amit a benne foglalt szavak szó szerint jelentenek, éppen ezt fejezi ki. Ha azonban találunk más jelöltet annak megragadására, amit a metaforán értünk, akkor ez az állítás nem tartható. Ilyen jelölt lehet – a szókratészi példa esetében – a következő mondat: „Nézd, van valami hasonlóság Diotima és a bábák között!”, vagy ennek valamilyen változata.¹⁴ Azonban Davidson tétele, mely szerint a parafrázis mondatok nem kapcsolódhatnak kommunikáltként a metaforikus kifejezéshez, ettől függetlenül továbbra is tartható. És az alapkérdés nem változik: vajon van-e értelme ilyen köztes kommunikált tartalmak feltételezésének?

Azt azonban mindenképpen leszögezhetjük, hogy Searle nem vizsgálja felül a metaforikus jelentésként emlegetett jelenség természetét. Azt gondolta, hogy biztosította számunkra a módszert, ahogy a metaforákat megfejthetjük, de tulajdonképpen semmi mást nem tett, mint hogy leírta, milyen hatással van ránk a metafora. Elkövette azt a hibát, hogy a metafora által provokált gondolati tartalmakat „beleolvasta” magába a metaforába. De mint azt fentebb is láthattuk, az igazi kérdés az, vajon ezek a gondolati tartalmak hogyan kapcsolódnak a metaforához (DAVIDSON 1978, 46).

¹⁴ Köszönöm Zvolenszky Zsófiának, hogy erre a lehetőségre felhívta a figyelmemet.

IRODALOM

- BLACK, Max 1990. A metafora. *Helikon* 4, 432–447.
- CAMP, Elisabeth 2006. Contextualism, Metaphor, and What is Said. <http://www.sas.upenn.edu/%7Ecampe/Papers/CampCnxtlsmMet&WIS.pdf>
- DAVIDSON, Donald 1978. What Metaphors Mean. *Critical Inquiry. Special Issue on Metaphor*, Vol. 5, No. 1, 31–47.
- FARKAS Katalin – KELEMEN János 2002. *Nyelvfilozófia*. Budapest: Áron.
- GRICE, Paul H. 1989. *Studies in the Way of Words*. Cambridge, Massachusetts – London, England: Harvard University Press.
- LYCAN, William G. 1999. *Philosophy of Language – A contemporary introduction*. London – New York: Routledge.
- MARTINICH, A. P. 2001. John R. Searle. A. P. Martinich – David Sosa (ed.): *A Companion to Analytic Philosophy*. Oxford: Blackwell. 424–450.
- REIMER, Marga 2001. Davidson on Metaphor. *Midwest Studies in Philosophy*, XXV. 142–155.
- SEARLE, John R. 1968. Austin on Locutionary and Illocutionary Acts. *The Philosophical Review*. Vol. 77, No. 4, 405–424.
- SEARLE, John R. 1969. *Speech acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SEARLE, John R. 1979a. A taxonomy of illocutionary acts. *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SEARLE, John R. 1979b. Indirect speech acts. *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SEARLE, John R. 1979c. Metaphor. *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WITTGENSTEIN, Ludwig 1998. *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest: Atlantisz.